

вових проблем, які виникають внаслідок зростання впливу виконавчої влади відповідно до теорії конвергенції гілок державної влади.

УДК 347.921.3

Верховенство права – імператив цивільного процесу

О. В. Дем'янова,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та цивільного процесу
Національної академії Державної прикордонної служби
ім. Богдана Хмельницького

Досліджено феномен верховенства права стосовно цивільного процесу. Аналізуються різні підходи до визначення місця верховенства права в правовій системі. Робиться висновок про необхідність розгляду верховенства права в якості імперативу цивільного процесу.

Ключові слова: верховенство права, цивільний процес, імператив.

Демьянова Е.В. Верховенство права – императив гражданского процесса

Исследуется феномен верховенства права применительно к гражданскому процессу. Анализируются различные подходы к определению места верховенства права в правовой системе. Делается вывод о необходимости рассмотрения верховенства права в качестве императива гражданского процесса.

Ключевые слова: верховенство права, гражданский процесс, императив.

Demyanova Elena. The rule of law – an imperative of civil process

Article is devoted to research of a phenomenon of the rule of law in relation to civil process. Various approaches to definition of a place of the rule of law in legal system are analyzed. The conclusion about need of consideration of the rule of law as an imperative of civil process is drawn.

Key words: rule of law, civil process, imperative.

Обрання Україною в якості одного з векторів розвитку правової системи верховенства права, що отримало відповідне закріплення в Конституції України (ст. 8), визначає досить суворі зобов'язання для усієї державно-владної системи організації суспільства. Дія певних орієнтирів та ідеалів вимагає послідовного приведення у відповідність до них організації державно-правового життя, котре далеко не обмежується загальними тезами, а складається із системної взаємодії окремих фрагментів правової дійсності. За таких умов особливої актуальності набувають висновки тих авторів, котрі наголошують на необхідності вирішення важливого питання: незважаючи на передовий сучасний зміст, конституції майже усіх країн Східної Європи відірвані від реальної правової дійсності і працюють здебільшого як ідеал, а як досягнути його – незрозуміло¹.

З метою опрацювання багатогранного поняття верховенства права та визначення конкретних способів його втілення на усіх рівнях правової системи

¹ Баренбойм П. Д. Концепция Зорькина – Танчева о соотношении современных доктрин верховенства права и правового государства / П.Д. Баренбойм // Законодательство и экономика. – 2001. – № 10. – С. 6.

України доцільно звернутися до окремих галузей права та інших елементів правової системи. Адже чим більше деталізовані та конкретизовані висновки і пропозиції будуть сформовані наукою щодо різноманітних площин дії права, тим ближче наша країна зможе наблизитися до ідеального стану державно-правового життя, котрий характеризується як верховенство права. Не заперечуючи важливості аналізу верховенства права в руслі загальної теорії права, конституційного та адміністративного права, як це має місце в переважній більшості вітчизняних наукових праць, звернемося до питання реалізації верховенства права в цивільному судочинстві.

Верховенство права у сфері суспільних відносин, що охоплюється предметом регулювання цивільного процесуального права, є предметом уваги науковців, зокрема таких авторів як Г. П. Тимченко, О. В. Константий, О. А. Беянович, С. П. Головатий та ін. Однак окремі аспекти реалізації верховенства права в цивільному судочинстві залишаються дослідженими неповною мірою, є спірними та полемічними. Зокрема, йдеться про встановлення кваліфікаційного співвідношення категорій «верховенство права» та «цивільне процесуальне право».

Вихідні дані для вирішення поставленого завдання відзначаються непевністю. Насамперед центральна категорія «верховенство права» не отримала сталого розуміння ні у вітчизняній, ні в світовій правовій думці. Показовим є досвід фундаментальної спеціальної праці С. П. Головатого, в якій йдеться про аналіз верховенства права у трьох проявах – як ідеї, як наукової доктрини, як юридичного принципу. Поряд із цим для позначення верховенства права використовуються поняття «правове явище», «концепція юридичного аналізу» тощо. Автор обґрунтовує тезу, що юридичний принцип верховенства права слід сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, як його мега- а то й метапринцип. Також у роботі кваліфікується верховенство права як основоположний принцип новітньої системи українського права поряд з оцінкою як основоположного принципу українського конституційного права². Акцент на наведених в праці С. П. Головатого характеристиках верховенства права в різних площинах жодною мірою не свідчить про намагання констатувати невизначеність статусу об'єкта дослідження, навпаки, підкреслює його об'ємність та глобальний характер, вказує на виключне значення, що потребує адекватного та по можливості повного відображення.

У переважній більшості праць верховенство права тлумачиться як принцип. Так, О. Л. Богініч зазначає: «Принцип верховенства права є сьогодні однією з фундаментальних засад функціонування сучасних демократичних держав світу. Його головними складовими є верховенство права над законом, пріоритет прав особи перед правом держави, нації, службова роль держави у досягненні суспільством своїх правомірних цілей, гарантування державою реалізації громадянами своїх прав і свобод³». Подібне розуміння домінує у вітчизняній правовій думці.

² Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / С.П. Головатий; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 44 с.

³ Богініч О. Л. Реалізація принципу верховенства права у нормотворчій практиці Верховної Ради України / О.Л. Богініч // Правова держава. – Вип. 21. – С. 87.

Однак є й інші підходи. На думку С. П. Погребняка, верховенство права розглядається як похідна основоположних принципів права. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи й гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи й визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність⁴.

Своєрідна позиція представлена в дослідженні В. В. Колесніченка щодо принципів права Євросоюзу. Автор дійшов висновку про існування цінностей Європейського Союзу як загальних принципів права ЄС найбільш високого порядку (так би мовити, мегапринципів), що відображають основні засади, які утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації, дотримання яких гарантовано на високому – наднаціональному – рівні. Їх можна назвати і принципами-цінностями, які відрізняються від інших принципів права ЄС рівнем і строгістю захисту у випадку порушення, причому санкції для державопорушників передбачені самим установчим договором. До таких цінностей автор відносить і верховенство права⁵.

П. М. Рабінович говорить про верховенство права як про особливий соціальний феномен: це взаємозумовлене існування та взаємно погоджена реалізація основоположних прав та обов'язків (тобто природних соціальних можливостей і потреб) людини, а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства⁶.

Значна частина науковців звертає увагу на те, що верховенство права є ідеалом державно-правового життя⁷.

М. І. Козюбра вважає, що і принципом верховенства права, і принципом правової держави охоплюється низка тісно пов'язаних між собою гетерогенних підпринципів⁸.

Чимало авторів, кваліфікуючи верховенство права як принцип, конкретизують його роль за допомогою додаткових характеристик. Наприклад, А. А. Пухтецькою запропоновано сучасне розуміння ролі та значення принципу верховенства права як засадничого (основоположного) принципу побудови демократичної, правової системи для розвитку принципів належного урядування та принципів належної адміністрації⁹.

⁴ Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / С.П. Погребняк; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 6.

⁵ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В.В. Колесніченко; ОНЮА. – Одеса, 2010. – С. 10.

⁶ Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 22.

⁷ Констатій О. В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / О.В. Констатій // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 42; Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Таманага Б. / пер. з англ. А. Іщенко. – К., 2007. – С. 11; Федоренко В. Утвердження процесуального конституційного права як запорука дієвості принципу верховенства права в Україні / В. Федоренко // Право України. – 2010. – № 3. – С. 89.

⁸ Козюбра М. І. Принципи верховенства права та правової держави: єдність основних вимог / М.І. Козюбра // Наукові записки. – Т.64. Юридичні науки. – С. 3.

⁹ Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / А.А. Пухтецька; Ін-т д-ви і пр. ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – С. 6.

Н. М. Пархоменко визначає верховенство права поряд з верховенством закону в якості змістовного принципу побудови системи джерел права, причому принцип верховенства права зумовлює зміст джерел права та особливе становище закону – його верховенство в системі джерел права¹⁰.

При переході в площину окремої галузі права до полемічної сутності самого поняття додається також аспект встановлення кореляції між загальним змістом категорії та галузевим рівнем її реалізації. Зокрема, в науці підкреслюється загальний процесуальний статус принципу верховенства права з огляду на ст. 2 Закону «Про судоустрій»¹¹, але здебільшого щодо діяльності Конституційного Суду. Г. П. Тимченком доведено, що верховенство права слід розглядати не тільки як принцип, а й як загальну характеристику судочинства¹². С. Ф. Афанасьєв стверджує, що принцип верховенства права поряд з принципом справедливості є детермінантою права на справедливий судовий розгляд¹³. Отже, аналіз доктринальних поглядів на верховенство права, крім висновку про складність та багатомірність даного поняття, переконує в наявності підстав для констатації специфіки реалізації у межах відокремлених елементів правової системи (зокрема, галузі права). Спробуємо висловити власний погляд на проблему.

Спочатку звернемося до категорії принципів у цивільному процесі. Повне та сучасне визначення принципів цивільного судочинства дано Г. П. Тимченком: принципи – це найбільш загальні, основні та фундаментальні положення, котрі виникли у процесі провадження, закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на всіх стадіях судочинства, впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності і покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм права та обов'язки та процесуальне положення суду¹⁴.

При порівнянні верховенства права з іншими принципами цивільного судочинства виразно постає істотна різниця, яка проявляється у високому рівні імперативності, беззаперечності дії, незважаючи на рівень закріплення і регламентації в законі, неможливості існування будь-яких винятків, єдності механізму реалізації незалежно від категорії справи, виду провадження чи етапу розгляду.

Звертає на себе увагу той факт, що дослідники виокремлюють верховенство права навіть серед загальних принципів права. В. В. Колесниченко відносить верховенство права до сфери цінностей Євросоюзу, що підкреслює не тільки роль цього постулату, а й особливості змісту. Тому, на нашу думку, верховенство права є феноменом, роль та значення якого в цивільному процесуальному праві не вичерпуються характеристикою принципу.

¹⁰ *Пархоменко Н. М.* Джерела права : теоретико-методологічні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук / Н.М. Пархоменко; Ін-т д-ви і пр. ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – С. 20.

¹¹ *Петришин О. В.* Верховенство права в системі дії права/ О.В. Петришин // Проблеми законності. – 2009. – №100. – С. 25.

¹² *Тимченко Г. П.* Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук / Тимченко Г.П.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2012. – С. 11.

¹³ *Афанасьев С. Ф.* Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: дис. ... доктора юрид. наук / Афанасьев С.Ф.; СГАП. – Саратов, 2010. – С. 20.

¹⁴ *Тимченко Г. П.* Цит. праця. – С. 42.

В науці для позначення основних ідей використовують термін «правові аксіоми». Хоча це поняття не отримало такого поширення, як категорія «принцип», воно має власне змістовне наповнення. Тому варто проаналізувати можливість кваліфікації верховенства права як аксіоми цивільного процесу.

Досліджуючи правові аксіоми в цивільному процесуальному праві, Н. О. Чечіна висловила думку, що необхідність дотримання наявних у аксіомах права правил поведінки очевидна з точки зору здорового глузду, принципів моралі й справедливості і тому не потребує особливих доказів¹⁵. Аналогічне розуміння запропоноване С. С. Алексеевим, з огляду на констатацію спрямованості правових аксіом на те, щоб утвердити засади справедливості та правди, виключити можливість прояву свавілля та беззаконня¹⁶. Водночас С. С. Алексеев розуміє правові аксіоми в безпосередньому зв'язку з принципами, а Н. О. Чечіна послідовно розмежує ці поняття.

А. О. Ференс-Сороцький очевидність аксіом пояснює не зв'язком з мораллю, а перевіркою в ході практики правозастосування¹⁷. О. В. Масленіков визначає аксіоми як ідеальні явища, що належать до різних площин правової дійсності (до права, правосвідомості та правової науки), що являють собою положення, в яких концентровано відображено соціально-правовий досвід, що приймаються як істини (абсолютні або відносні) з метою спрощення процесу правового регулювання та вирішення наукових завдань, що забезпечують послідовність у праві та об'єктивуються в різних формах залежно від їх належності до певних груп¹⁸.

Отже, поняття правових аксіом характеризує певною мірою утилітарне призначення та походження з тривалого досвіду правозастосування. Верховенство права, демонструючи окремі риси правової аксіоми, як-то заснованість на положеннях моралі, справедливості та здорового глузду, очевидність та відсутність потреби в доказуванні, не може вважатися здобутком досвіду правозастосування. Не заперечуючи ролі світового досвіду, слід визнати домінуючими теоретично-ідеальні засади вказаної ідеї. Адже верховенство права виникає, формується та існує як ідеал правового життя. Також має значення досить абстрактний та високоідеологічний характер верховенства права. Спірною є і спрямованість верховенства права на спрощення правового регулювання. Отже, особливості формування, характеру та призначення верховенства права не дають підстав для кваліфікації його в якості правової аксіоми.

Правильне визначення ролі верховенства права в цивільному процесі вимагає звернення до сутнісних ознак цього явища.

За своїм значенням верховенство права відображає насамперед стан ідеального, оптимального судочинства. Перш за все вимагають адекватного врахуван-

¹⁵ Чечіна Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права / Чечина Н.А. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – С. 89–93.

¹⁶ Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права. Курс лекций в 2-х т. Т. 1. / Плексеев С.С.; науч. ред.: Русинов Р. К.; отв. за вып.: Семенов В. М. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – С. 111–112.

¹⁷ Ференс-Сороцький А. А. Аксиомы в праве / А.А. Ференс-Сороцький // Правоведение. – 1988. – № 5. – С. 31.

¹⁸ Масленіков А. В. Правовые аксиомы: автореф. дис. на соискание научн. ступеня канд. юрид. наук / А.В. Масленіков; Владимирский юридический институт Федеральной службы исполнения наказаний. – Владимир, 2006. – С. 5.

ня зміни в праві. Адже нині вважається правом одне, завтра інше. Якщо право – ідеал, який ми пізнаємо, де ж його зв'язок з конкретною реальністю? Що додатне і правильне, справедливе і корисне в одних умовах, в інших – шкідливо і загрозовано?

Сутність верховенства права щодо цивільного процесу дещо зовнішньою. Змістовне наповнення принципу верховенства права взагалі характеризується значною вагою факторів позаправового характеру. Якщо ж говорити про верховенство права в цивільному судочинстві, то очевидним є формування ціннісних змістовних положень на підставі чинників, не характерних для предмета регулювання цивільного процесуального права.

Виключно важливим є висновок С. П. Головатого про те, що верховенство права, як воно існує в політичному і юридичному житті цивілізованого світу, слід сприймати як цілісне поняття, як цілісне явище, як цілісну юридичну категорію, яку не можна пояснювати через зміст чи значення кожного з двох слів, присутніх в українському терміносполученні «верховенство права». Позитивне ж право вітчизняної політичної і юридичної системи, оформлене як юридичні норми, що містяться в різноманітних офіційних актах, виданих владними органами нашої держави, не становить того, що визначає сутність верховенства права як такого; це позитивне право може лише засвідчити або ж наявність якихось елементів (ознак) верховенства права як явища в рамках української політичної чи юридичної системи, або ж їхню відсутність¹⁹.

Я. П. Зейкан наголошує, що в цьому понятті поєднується і вєсвітній розум, і божественне начало (як би сказала людина віруюча), і людське почуття, або, як казали в давнину *aequitas naturalis* – вроджене відчуття справедливості²⁰. На думку М. І. Козюбри, у понятті верховенства права переплітаються правові й політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд²¹.

За умови будь-якого підходу до праворозуміння право є явищем реальним та конкретним, відрізняється національно-державним характером, перебуває у постійній динаміці. Право будь-якої держави, навіть найдемократичнішої та найрозвиненішої, не може вважатися ідеалом. Відповідно право не може виступати стандартом, мірилом та еталоном. Інакше втратить зміст його розвиток та тенденція до вдосконалення. Орієнтири, ціннісні максими та ідеали, стандарти та цілі права є щодо права зовнішніми, і саме ці загальновизнані ідеали людства мають претендувати на верховенство.

Підтримуючи зазначених авторів, зауважимо, що своєрідного відтінку надає той факт, що, незважаючи на назву, явище, яке позначається терміном «верховенство права», не може вважатися суто правовим. Його зміст складається на

¹⁹ Головатий С. П. Цит. праця. – С. 38.

²⁰ Зейкан Я. Верховенство права: утопия или реальность? Реализация принципа верховенства права на практике – сложнейший вопрос. – Юридическая практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://законь.com/3898-statya-8-konstitucii-ukrainy-ustanavlivaet-cto.html>

²¹ Козюбра М. І. Верховенство права : українські реалії та перспективи / М.І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 7.

стику соціальних, економічних, культурних, ідеологічних, моральних моментів та формується їх проекцією в правову сферу. З огляду на рівень та значення верховенства права цю категорію слід вважати такою, що безпосередньо опосередковує зв'язок між сферами «правового» та «неправового». Через верховенство права значною мірою відображаються ті ідеали та максими, що стоять над правом, виступають його мірилом та оцінкою. Йдеться про справедливість, розум, свободу, рівність, які традиційно знаходять свою реалізацію в доктрині верховенства права.

Зміст категорії «верховенство права» знаходиться в сфері необхідного, а не у сфері реального. Судочинство підлягає оцінці як таке, що більшою чи меншою мірою відповідає ідеалу верховенства права. Верховенство права характеризує такий стан цивільного судочинства, який залежить рівною мірою як від правової основи процесу, так і від діяльності суб'єктів, насамперед суду. Водночас має рацію О. В. Петришин, зазначаючи, що принцип верховенства права впроваджується законодавцем з акцентом на дію права, насамперед на процес його застосування судовими органами²². С. П. Погребняк говорить про «добудову» права судом в процесі правозастосування²³. Висновок про функціонування судочинства на засадах верховенства права залежить не тільки від характеру правових норм, а й від якісного результату судового впливу на суспільні відносини.

Верховенство права актуалізує проблему співвідношення ідеального та реального у сфері цивільного процесу. Сутнісна суперечливість обумовлюється конфліктом ідеального уявлення та реального стану цивільного судочинства. Йдеться одночасно про пріоритети, ідеали, уявлення і про характеристики дійсності. Звичайно, оптимальною ситуацією є співпадіння, максимальне наближення реальних та ідеальних площин, однак навряд чи такий стан взагалі є повною мірою досяжним. Заперечення розбіжності між ідеальним та реальним у будь-якій сфері, в тому числі в питанні принципів судочинства, є безпідставним, надто спрощеним підходом, що ігнорує очевидні факти і призводить до теоретичної плутанини. Відповідно принципом судочинства називається й ідеальна мета, і її втілення на практиці, інколи досить далеке від бажаного.

Науковці відзначають, що суперечливість у розумінні принципів права в сучасній юриспруденції полягає в характеристиці принципів права, з одного боку, як керівної нормативної засади для генезису норм права, а з іншого – як абстракції, що з'являється тільки з наявністю розвиненої юридичної системи²⁴. Акцент на правозастосуванні робить С. П. Погребняк: «Принципи «живуть» не тільки в текстах законів, а насамперед у свідомості суб'єктів права; вони фактично проявляють себе через юридичну діяльність, а в юридичних актах лише знаходять своє підтвердження»²⁵. Принципи є категоріями значною мірою ідеологічними, тому законодавцем в актах часто зазначаються «правильні» принци-

²² Петришин О. В. Цит. праця. – С. 25.

²³ Погребняк С. П. Цит. праця. – С. 6.

²⁴ Тарасов И. П. Принципы права: дескриптивные абстракции или руководящие организационные начала / И. П. Тарасов // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 28.

²⁵ Погребняк С. П. Цит. праця. – С. 7.

пи, які згодом констатуються теоретиками. А проблема відсутності відповідного змістовного наповнення в законодавстві та реалізації в конкретних справах залишається поза увагою. Навряд чи такий шлях побудови процесуального права може бути визнаний плідним.

Вочевидь існує необхідність розмежування основних положень цивільного процесуального права на ті, що є ідеальними критеріями, та ті, що характеризують дійсний стан судочинства. Перші матимуть значення орієнтира, а другі, в свою чергу, відображатимуть якісно-інструментальні властивості процесу. Звичайно, поділ проводиться із значною часткою умовності, а обидві категорії перебувають в тісній взаємодії, однак зазначене розмежування дозволить певною мірою впорядкувати ті засади, на яких будується цивільне судочинство, встановити їх ієрархію та співвідношення, пояснити різний рівень імперативності тих чи інших положень.

Ми повністю підтримуємо висловлені в науці зауваження про поверховий підхід законодавця до вирішення питання системи принципів судочинства²⁶. Одним з істотних аспектів впорядкування вихідних положень цивільного процесу має бути виокремлення тих категорій найвищого ступеня імперативності, цінності, важливості, котрі є визначальними для цивільного судочинства. Доцільним є і термінологічне виокремлення окресленої групи засадничих положень.

На нашу думку, правомірною буде кваліфікація верховенства права в якості імперативу цивільного процесуального права. Акцентуємо увагу на тому, що обрання конкретного слова (в даному випадку «імператив») для позначення відношення верховенства права до цивільного судочинства не є визначальним. Адже йдеться не про мовні відтінки значення, а про сутнісні акценти, які в обраній площині вказують на роль та значення верховенства права, котрі виходять за межі традиційного розуміння принципу в цивільному процесі.

Слід зазначити, що в Німеччині термін «міжнародно-правова конструкція» був придуманий, щоб вказати на першочергове значення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод²⁷. На нашу думку, аналогічний підхід в упорядкуванні термінології має бути застосований і у вітчизняній науці для градації цінностей, ідеалів та функціональних характеристик цивільного процесу.

С. П. Погребняком запропоновані такі ознаки основоположних принципів: втілення найважливіших цінностей, притаманних певній системі права; концентроване відображення результату розвитку права та визначення напрямів його подальшого розвитку; найбільш загальний характер; пріоритет перед нормами права; підвищена стійкість; самодостатній характер (з точки зору формальної визначеності) та ін.²⁸. Заслужують на увагу твердження тих авторів, котрі наголошують на необхідності шукати джерело таких принципів поза

²⁶ Тимченко Г. П. Цит. праця. – С. 47.

²⁷ Томушат К. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы / К. Томушат // Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы: сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / составители Марголина Т. И., Колмогова Д. М. – Пермь. – 2010. – С. 17.

²⁸ Погребняк С. П. Цит. праця. – С. 7.

межами відповідної галузі права²⁹. До таких категорій, безсумнівно, належить і верховенство права. Поряд з ним можна назвати справедливість, гуманізм, правову державу тощо.

Імперативи не мають винятків у поширенні свого впливу. Сфера їх дії не обмежується окремими стадіями, провадженнями, інститутами тощо. Більше того, принципи-ідеали здебільшого не мають галузевого забарвлення а стосуються організації правового життя в комплексі. Імперативи цивільного процесуального права характеризуються найвищою мірою стабільності. Як результат значного суспільного досвіду, здобуток світової правової думки, втілення найкращих уявлень людства про облаштування правової сфери, імперативи найменшою мірою піддаються зовнішнім впливам з боку мінливого середовища, залишаючись втіленням загальнолюдських цінностей. Їх зміст не може зазнавати сумнівів та негативних оцінок, принципи-ідеали – це безсумнівний, однозначний позитив. Якщо посилення чи обмеження в цивільному судочинстві змагальності, диспозитивності, гласності тощо можуть по-різному оцінюватися, бути предметом наукових дискусій, більшою чи меншою мірою відповідати стану суспільних відносин, то принципи-ідеали не мають оціночного, дискусійного чи невідповідного характеру.

Водночас імперативи мають високий рівень абстрактності та декларативності й можуть залишатися явищами із сфери ідеального, так і не реалізувавшись в практиці суспільного життя. Відповідно принципи-ідеали вимагають механізмів втілення, що формуються на певних рівнях конкретизації: з'ясування змісту принципу, встановлення пріоритетних сфер та галузей реалізації, побудова правового регулювання відповідних відносин на окреслених засадах, впровадження в практику правозастосування тощо. В свою чергу, реалізація імперативу характеризується галузевим забарвленням.

Підхід до дослідження верховенства права в якості імператива, вектора розбудови та критерію оцінки цивільного процесуального права відкриває низку позитивних моментів. Насамперед за таких умов дослідження базується на послідовному розмежуванні явищ із сфери ідеального та явищ реальних. По-друге, дозволяє розглядати цивільне судочинство в якості динамічної системи, аналізувати в розвитку. По-третє, це знімає необхідність складної градації у межах такої категорії, як «принципи цивільного судочинства», дає змогу пояснити якісне, змістовне та ціннісне розмаїття його вихідних ідей, що сприяє не тільки термінологічній і доктринальній єдності, а й формуванню сталої судової практики.

Таким чином, незважаючи на те, що у вітчизняній науці верховенство права прийнято досліджувати з позицій принципа, на нашу думку, в площині цивільного процесуального права такий підхід не може вважатися вичерпним та вимагає певного коригування. З огляду на такі фактори, як історія виникнення та становлення, змістовне наповнення та функціональне призначення, верховенство права слід визнати імперативом цивільного судочинства та цивільного процесуального права.

²⁹ Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (Вопросы теории и практики) / Добровольская Т. Н. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 17–37.